

دانشکده روان‌شناسی
رشته روان‌شناسی اسلامی
پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد

خودفریبی و ساخت پرسشنامه اولیه آن بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما:

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر عباس پسندیده

استاد مشاور:

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمید رفیعی هنر

دانش‌پژوه:

رامین عزت‌طلب مقدم

آبان‌ماه ۱۳۹۸

الحمد لله الذي
خلقنا من
الحمم

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

بسمه تعالی

صورت جلسه دفاع پایان نامه

با تمیلات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه)

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد جناب آقای رابین عزت طلب رشته: روانشناسی اسلامی گرایش روانشناسی مثبت گرا

تحت عنوان: خودفریبی و ساخت پرستشنامه اولیه آن بر اساس منابع اسلامی

با حضور استاد راهنما، استاد مشاور و هیأت داوران در موسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت در تاریخ ۱۳۹۸/۸/۲۵ برگزار گردید و پایان نامه

ایشان با کسب نمره به عدد: ۲۰ به حروف: بیست با درجه عالی پذیرفته شد.

نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
مدیر گروه: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا احمدی		
استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر عباس پسندیده	دانشیار	
استاد مشاور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر حمید رفیعی هنر	رئیس هیأت داوران	
استاد داور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا احمدی		
نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای مصطفی زارعی		

معاون آموزشی مؤسسه
مهدی شاکری

دانشکده روان‌شناسی
رشته روان‌شناسی اسلامی
پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد

خودفریبی و ساخت پرسشنامه اولیه آن بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما:

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر عباس پسندیده

استاد مشاور:

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمید رفیعی هنر

دانش‌پژوه:

رامین عزت طلب مقدم

آبان‌ماه ۱۳۹۸

باسمه تعالی

تعهذنامه اصالت پایان نامه

این جانب رامین عزت طلب مقدم اباتری فرزند جواد متولد ۱۳۶۷ به شماره شناسنامه ۴۱۰۰ صادره از نوشهر به شماره دانش پژوهی ۹۳۰۱۴۰۰۰ رشته روان شناسی با رویکرد اسلامی متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی این جانب است و دستاوردهای پژوهشی همکاران که در این زمینه از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضاء

حقوق مادی و معنوی پایان نامه

چاپ و انتشار پایان نامه های تحصیلی دانش پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیانگر بخشی از فعالیت های علمی پژوهشی مؤسسه است.

این جانب رامین عزت طلب مقدم اباتری دانش پژوه رشته روان شناسی مقطع کارشناسی ارشد، متعهد می گردم موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان نامه ام با موضوع: **خودفریبی و ساخت پرسشنامه اولیه آن بر اساس منابع اسلامی** رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل، کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده این جانب خواهد بود:

۱. در صورت اقدام به چاپ پایان نامه، مراتب را قبلاً به صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان نامه به صورت کتاب، اولویت با مؤسسه خواهد بود.

۲. در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان نامه به صورت کتاب توسط دانش پژوه، در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل چاپ گردد:

«کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته روان شناسی است که در سال ۱۳۹۷ در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر عباس پسندیده و مشاوره حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر حمید رفیعی هنر از آن دفاع شده است»

۳. به منظور غنی سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه، دو نسخه از آن به کتابخانه و دو نسخه نیز جهت بهره برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضا

تقدیم به ساحت نازنین ولی عصر (عج)...

تقدیم به مقدس ترین واژه مادر لغت نامه دلم، مادر مرحومه ام که زندگی ام را میون مهر و
عطوفت آن می دانم... پدر، مهربانی مشفق، بردبار و حامی.

تقدیم به، مسموم به پیاس قدردانی از قلبی آکنده از عشق و معرفت که محیطی سرشار از
سلامت و امنیت و آرامش و آسایش برای من فراهم آورده است.

با سپاس از
او که مرا آفرید و فرصت زندگی را عنایت فرمود...
و با سپاس از حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر زارعان و
همکارانشان در مؤسسه اخلاق و تربیت که با زحمات
خالصانه خود زمینه مناسبی برای آموزش و پژوهش
حوزویان در رشته‌های اخلاق، روانشناسی و مشاوره فراهم
نمودند.

... و با سپاس از استاد محترم **حجت‌الاسلام والمسلمین
دکتر عباس پسندیده**، که با تواضع و خیرخواهی، هدایت و
راهنمایی این پایان‌نامه را پذیرفتند. همچنین استاد
بزرگوارم **حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمید رفیعی هنر**، که
زحمت مشاوره این پایان‌نامه را پذیرفته و مرا در تهیه
و تنظیم آن یاری دادند؛ که الحق والانصاف درس‌های
فراوانی از علم، عمل، بردباری و استقامت ایشان
آموختم.

... و همچنین با سپاس از دوست خوبم حجت‌الاسلام نوید
خاکبازان که در این پژوهش، خالصانه مرا راهنمایی و
همراهی نمود.

چکیده

پژوهش حاضر باهدف طراحی، ساخت، سنجش روایی و اعتباریابی پرسشنامه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی انجام شد. در بررسی منابع اسلامی از روش توصیفی و تحلیل محتوا و در ارزیابی روایی و اعتبار پرسشنامه، از روش پیمایشی استفاده شد. بدین منظور منابع معتبر اسلامی مرتبط مورد مطالعه، شناسایی، دسته‌بندی، و مفهوم‌شناسی شد و پس از طی مراحل ساخت و سنجش روایی، پرسشنامه ۹۲ گویه‌ای بین ۲۴۰ نفر از طلاب حوزه علمیه قم اجرا شد. برای تعیین روایی محتوایی مؤلفه‌ها و نشانه‌ها از نظرات ۱۱ نفر از دانش‌آموختگان روانشناسی حوزه علمیه در طیف لیکرت چهاردرجه‌ای بهره گرفته شده است. برای تعیین روایی محتوایی و صوری گویه‌ها نیز، نظرات ۱۱ تن از کارشناسان علوم روانشناسی و اسلامی استفاده شد. در بررسی نظرات کارشناسان برای روایی محتوایی و صوری، هر گویه‌ای که حداقل مقدار CVR آن ۰/۵۹ به بالا بود و همچنین آیتمی که شاخص CVI آن برابر با ۰/۷۹ و بالاتر از آن بود، تأیید شد. برای تحلیل داده‌ها از شاخص‌ها و روش‌های آماری متناسب با سؤال‌های پژوهش استفاده شده است که شامل شاخص نسبت روایی محتوایی (CVR)، شاخص روایی محتوایی (CVI)، همبستگی پیرسون، اسپیرمن-براون، گاتمن و آلفای کرونباخ است. در بررسی اعتبار پرسشنامه، ضریب آلفای کرونباخ در دو مرحله آزمایشی و نهایی به ترتیب برابر ۰/۸۶۵ و ۰/۸۱۳ به دست آمد. همسانی درونی در مرحله آزمایشی و نهایی بر مبنای ضریب دو نیمه‌سازی اسپیرمن-براون به ترتیب ۰/۹۰۱ و ۰/۸۵۶ و بر اساس ضریب دو نیمه‌سازی گاتمن ۰/۸۹۳ و ۰/۸۴۲ می‌باشد و همبستگی بین دو نیمه پرسشنامه برابر ۰/۸۱۵ و ۰/۷۹۶ می‌باشد که نشانگر اعتبار قوی پرسشنامه است. هم‌اکنون پرسشنامه سنجش خودفریبی، برای کاربرد و اجرا در پژوهش‌های بعدی، آماده استفاده است.

کلمات کلیدی: خودفریبی، فریب خود، تسویل، خداع، غش، پرسشنامه، منابع اسلامی

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱. مقدمه	۱
۱-۲. بیان مسئله	۱
۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش	۴
۱-۴. هدف پژوهش	۵
۱-۵. پرسش‌های پژوهش	۵
۱-۶. تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم پژوهش	۵
۱-۶-۱. تعریف نظری	۵
۱-۶-۲. تعریف عملیاتی	۶

فصل دوم: پیشینه و مبانی نظری پژوهش

۲-۱. مبحث اول: خودفریبی در روانشناسی	۹
۲-۱-۱. بررسی تاریخی خودفریبی	۹
۲-۱-۲. مفهوم شناسی خودفریبی	۱۰
۲-۱-۲-۱. واژه‌ی خود	۱۰
۲-۱-۲-۲. واژه فریب	۱۰
۲-۱-۳. خودفریبی در لغت	۱۱
۲-۱-۴. خودفریبی در اصطلاح	۱۱
۲-۱-۵. الگوهای خودفریبی	۱۲
۲-۱-۶. مؤلفه‌های خودفریبی در روانشناسی	۱۴
۲-۱-۷. آسیب‌شناسی خودفریبی	۱۵
۲-۱-۸. رویکردهای روان‌شناختی در خودفریبی	۱۷
۲-۱-۸-۱. رویکرد روان‌تحلیل‌گری	۱۷
۲-۱-۸-۲. رویکرد هستی‌نگر	۱۸
۲-۱-۸-۳. رویکرد شناختی رفتاری	۱۸
۲-۱-۸-۴. رویکرد فرهنگی اجتماعی	۱۸
۲-۱-۸-۵. رویکرد تکاملی	۱۹
۲-۱-۸-۶. رویکرد عصب‌شناسی	۱۹

۱۹	۲-۱-۹. ماهیت خودفریبی از دیدگاه روانشناسان معاصر
۲۱	۲-۱-۱۰. امکان و وقوع خودفریبی در انسان
۲۳	۲-۱-۱۱. آگاهانه یا ناآگاهانه بودن خودفریبی
۲۳	۲-۱-۱۲. پژوهش‌های انجام‌شده در موضوع خودفریبی
۲۵	۲-۱-۱۲-۱. توجه به جنبه مثبت خودفریبی
۲۵	۲-۱-۱۲-۱-۱. بهداشت روانی
۲۶	۲-۱-۱۲-۱-۲. کاهش افسردگی
۲۶	۲-۱-۱۲-۱-۳. امید به زندگی
۲۷	۲-۱-۱۲-۲. توجه به جنبه منفی خودفریبی
۲۷	۲-۱-۱۲-۲-۱. دگر فریبی
۲۷	۲-۱-۱۲-۲-۲. نقص بینش دینی
۲۸	۲-۱-۱۲-۲-۳. کاهش خودآگاهی
۲۸	۲-۱-۱۲-۲-۴. توهم
۲۹	۲-۱-۱۲-۲-۵. اختلال در یادزدودگی پس‌گستر
۲۹	۲-۱-۱۲-۳. توجه به تأثیر متقابل خودفریبی با دیگر پدیده‌ها
۲۹	۲-۱-۱۲-۳-۱. انگیزه و خودفریبی
۲۹	۲-۱-۱۲-۳-۲. پردازش اطلاعات و خودفریبی
۲۹	۲-۱-۱۲-۳-۳. شخصیت و خودفریبی
۳۰	۲-۱-۱۲-۳-۴. عملکرد عصبی مغز و خودفریبی
۳۰	۲-۱-۱۳. سنجش خودفریبی
۳۰	۲-۱-۱۳-۱. پایه‌های سنجش خودفریبی
۳۱	۲-۱-۱۳-۲. خرده مقیاسها
۳۱	۲-۱-۱۳-۲-۱. آزمون شخصیتی چندوجهی مینه سوتا MMPI و MMPI2
۳۲	۲-۱-۱۳-۲-۲. پرسشنامه شخصیت آیسنک
۳۳	۲-۱-۱۳-۲-۳. پرسشنامه چند محوری میلون MCMI
۳۳	۲-۱-۱۳-۳. سنجش مطلوبیت اجتماعی و مدیریت تصور
۳۵	۲-۱-۱۳-۴. ابزارهای محض سنجش خودفریبی
۳۵	۲-۱-۱۳-۴-۱. پرسشنامه ۲۰ سؤالی SDQ
۳۶	۲-۱-۱۳-۴-۲. پرسشنامه متوازن ۴۰ گویه ای گرایش به دادن پاسخ‌های اجتماعی مطلوب (BIDR) ...

۳۶	۲-۱-۱۳-۴-۳. مقیاس خودفریبی SIRVENT
۳۶	۲-۱-۱۳-۴-۴. پرسشنامه IAM-۴۰ (پرسشنامه خودفریبی و پیچیده سازی)
۳۷	۲-۱-۱۳-۴-۵. پرسشنامه خودفریبی (BIDR-16)
۳۸	۲-۲. مبحث دوم: خودفریبی در آموزه‌های اسلام
۳۸	۲-۲-۱. برخی مصادیق خودفریبی در آموزه‌های اسلام
۳۹	۲-۲-۲. اهمیت بحث از خودفریبی در اسلام
۴۱	۲-۲-۳. مفهوم شناسی خودفریبی در اسلام
۴۱	۲-۲-۳-۱. مفهوم تسویل
۴۲	۲-۲-۳-۱-۱. معنای لغوی
۴۲	۲-۲-۳-۱-۲. تسویل در کلام محققان
۴۴	۲-۲-۳-۱-۳. معنای اصطلاحی در منابع اسلامی
۴۵	۲-۲-۳-۲. مفهوم خداع
۴۵	۲-۲-۳-۲-۱. معنای لغوی
۴۶	۲-۲-۳-۲-۲. معنای اصطلاحی در منابع اسلامی
۴۸	۲-۲-۳-۳. مفهوم غش
۴۸	۲-۲-۳-۳-۱. معنای لغوی
۴۹	۲-۲-۳-۳-۲. معنای اصطلاحی در منابع اسلامی
۵۰	۲-۲-۴. مؤلفه‌های تسویل، خداع و غش در منابع اسلامی
۵۰	۲-۲-۴-۱. مؤلفه‌های تسویل بر اساس منابع اسلامی
۵۰	۲-۲-۴-۱-۱. مؤلفه اول تسویل: جهل ورزی
۵۱	۲-۲-۴-۱-۲. نشانه‌های جهل ورزی در مفهوم تسویل
۵۲	۲-۲-۴-۱-۳. مؤلفه دوم تسویل: تمایل به خوشایندها
۵۳	۲-۲-۴-۱-۴. نشانه‌های تمایل به خوشایندها در مفهوم تسویل
۵۵	۲-۲-۴-۱-۵. مؤلفه سوم تسویل: انحراف فردی
۵۵	۲-۲-۴-۱-۶. نشانه‌های گمراهی و انحراف فردی
۵۹	۲-۲-۴-۱-۷. مؤلفه چهارم تسویل: بدگمانی بیجا
۶۰	۲-۲-۴-۲. مؤلفه‌های خداع بر اساس منابع اسلامی
۶۰	۲-۲-۴-۲-۱. مؤلفه اول خداع: جهل ورزی
۶۰	۲-۲-۴-۲-۲. نشانه‌های جهل ورزی در مفهوم خداع

۲-۲-۴-۲-۳	مؤلفه دوم خداع: تمایل به خوشایندها	۶۴
۲-۲-۴-۳-۲	نشانه‌های تمایل به خوشایندها در مفهوم خداع	۶۵
۲-۲-۴-۲-۴	مؤلفه سوم خداع: پنهان‌کاری	۶۹
۲-۲-۴-۲-۵	نشانه‌های پنهان‌کاری	۷۰
۲-۲-۴-۲-۶	مؤلفه چهارم خداع: گمراهی و انحراف فردی	۷۲
۲-۲-۴-۲-۷	نشانه‌های گمراهی و انحراف فردی	۷۲
۲-۲-۴-۳	مؤلفه‌های غش بر اساس منابع اسلامی	۷۵
۲-۲-۴-۳-۱	مؤلفه اول غش: جهل‌ورزی	۷۵
۲-۲-۴-۳-۲	نشانه‌های جهل‌ورزی در مفهوم غش	۷۵
۲-۲-۴-۳-۳	مؤلفه دوم غش: تمایل به خوشایندها	۷۶
۲-۲-۴-۳-۴	نشانه‌های تمایل به خوشایندها در مفهوم غش	۷۷
۲-۲-۴-۳-۵	مؤلفه سوم غش: گمراهی و انحراف فردی	۷۹
۲-۲-۴-۳-۶	نشانه‌های گمراهی و انحراف فردی	۷۹
۲-۲-۴-۳-۷	مؤلفه چهارم غش: خودبینی	۸۰
۲-۲-۴-۳-۸	نشانه‌های خودبینی	۸۰
۲-۲-۴-۴	جمع‌بندی مؤلفه‌های خودفریبی بر اساس منابع اسلامی	۸۲
	فصل سوم: روش پژوهش	۸۳
۳-۱	روش تحقیق	۸۴
۳-۲	جامعه آماری	۸۶
۳-۳	حجم نمونه	۸۶
۳-۴	روش نمونه‌گیری	۸۷
۳-۵	ابزار پژوهش	۸۷
۳-۶	روش جمع‌آوری داده‌ها:	۸۷
۳-۶-۱	شناسایی و مطالعه منابع اسلامی مربوط به خودفریبی	۸۷
۳-۶-۲	بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌های خودفریبی بر اساس منابع اسلامی	۹۰
۳-۶-۲-۱	بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌ها و نشانه‌های واژه تسویل	۹۱
۳-۶-۲-۲	بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌ها و نشانه‌های واژه خداع	۹۴
۳-۶-۲-۳	بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌ها و نشانه‌های واژه غش	۱۰۰

۳-۶-۳. طراحی سؤالات بر اساس مستندات اسلامی (آیات و روایات).....	۱۰۳
۳-۶-۴. بررسی روایی محتوایی و صوری پرسشنامه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی.....	۱۰۳
۳-۶-۵. اجرای آزمایشی پرسشنامه برای بررسی مقدماتی.....	۱۰۶
۳-۶-۶. بررسی اعتبار پرسشنامه اولیه خودفریبی.....	۱۰۷
۳-۶-۱۰. شیوه نمره گذاری.....	۱۰۸
۳-۷. روش تجزیه و تحلیل داده ها.....	۱۰۹
فصل چهارم: یافته های پژوهش.....	۱۱۰
۴-۱. اطلاعات جمعیت شناختی و توصیف داده ها.....	۱۱۱
۴-۱-۱. جنس.....	۱۱۱
۴-۱-۲. سن.....	۱۱۲
۴-۱-۳. تحصیلات.....	۱۱۳
۴-۱-۴. وضعیت تأهل.....	۱۱۳
۴-۲. تحلیل داده های مرتبط با پرسش های پژوهش.....	۱۱۴
۴-۲-۱. تحلیل داده های مربوط به پرسش اصلی پژوهش.....	۱۱۴
مؤلفه اول: جهل ورزی.....	۱۱۷
مؤلفه دوم: تمایل به خوشایندها.....	۱۱۸
مؤلفه سوم: گمراهی و انحراف فردی.....	۱۱۸
مؤلفه چهارم: خودبینی.....	۱۱۹
مؤلفه پنجم: پنهان کاری.....	۱۱۹
۴-۲-۲. تحلیل داده های مربوط به پرسش دوم پژوهش.....	۱۲۰
۴-۲-۲-۱. تحلیل داده های مربوط به روایی محتوایی و صوری پرسشنامه خودفریبی در منابع اسلامی.....	۱۲۱
۴-۲-۲-۲. تحلیل داده های مربوط به اعتبار پرسشنامه خودفریبی در منابع اسلامی.....	۱۲۱
۴-۲-۲-۲-۱. بررسی اعتبار پرسشنامه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی در مرحله آزمایشی.....	۱۲۱
۴-۲-۲-۲-۲. بررسی اعتبار پرسشنامه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی در مرحله نهایی.....	۱۲۷
فصل پنجم: تفسیر یافته ها و نتیجه گیری از پژوهش.....	۱۳۵
۵-۱. تفسیر نتایج مربوط به پرسش اول.....	۱۳۶
۵-۲. تفسیر نتایج مربوط به پرسش دوم.....	۱۴۰
۵-۲-۱. تحلیل داده های مربوط به روایی محتوایی خودفریبی در منابع اسلامی.....	۱۴۰
۵-۲-۲. تفسیر نتایج اجرای آزمایشی پرسشنامه.....	۱۴۲

۱۴۳	۵-۲-۳. تفسیر نتایج مربوط به اعتبار نهایی پژوهش
۱۴۴	۵-۴. محدودیت‌های پژوهش
۱۴۴	۵-۵. پیشنهادها
۱۴۵	۵-۶. کاربردها
۱۴۷	منابع و مآخذ
۱۴۷	قرآن کریم
۱۴۷	کتاب و مقالات فارسی
۱۵۱	کتاب و مقالات عربی
۱۵۴	کتاب و مقالات لاتین
۱۶۹	پیوست‌ها

فهرست جداول

۹۱	جدول ۱-۳- مستندات ارائه‌شده به کارشناسان برای ارزیابی مؤلفه‌ها و نشانه‌های تسویل
۹۳	جدول ۲-۳- بررسی CVI نشانه‌ها
۹۵	جدول ۳-۳- مستندات ارائه‌شده به کارشناسان برای ارزیابی مؤلفه‌ها و نشانه‌های خداع
۹۹	جدول ۴-۳- بررسی CVI نشانه‌ها
۱۰۰	جدول ۵-۳- مستندات ارائه‌شده به کارشناسان برای ارزیابی مؤلفه‌ها و نشانه‌های غش
۱۰۲	جدول ۶-۳- بررسی CVI نشانه‌ها
۱۰۵	جدول ۷-۳- جدول نمره‌گذاری CVR
۱۰۶	جدول ۸-۳- جدول گویه‌های حذف‌شده در روایی محتوایی و صوری
۱۰۸	جدول ۹-۳- آماره‌های توصیفی پرسشنامه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی در مرحله نهایی
۱۱۱	جدول ۴-۱- جنسیت شرکت کنندگان
۱۱۲	جدول ۴-۲- سن شرکت کنندگان
۱۱۳	جدول ۴-۳- تحصیلات کلاسیک شرکت کنندگان
۱۱۴	جدول ۴-۴- وضعیت تاهل شرکت کنندگان
۱۲۲	جدول ۴-۵- بررسی آلفای کرونباخ در اعتبار اولیه
۱۲۲	جدول ۴-۶- آماره‌های اعتبار پرسشنامه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی در مرحله آزمایشی
۱۲۳	جدول ۴-۷- جایگاه هر گویه از لحاظ آلفای کرونباخ و همچنین همبستگی گویه با کل آزمون

- جدول ۴-۸- آلفای کرونباخ در اعتبار سنجی نهایی ۱۲۸
- جدول ۴-۹- ضریب‌های همسانی درونی و دونیمه‌سازی در مرحله نهایی ۱۲۸
- جدول ۴-۱۰- جایگاه هر گویه از لحاظ آلفای کرونباخ و همچنین همبستگی گویه با کل آزمون ۱۲۹

فهرست اشکال و نمودارها

- پیوست ۱- جدول ارزیابی مولفه‌ها و نشانه‌های واژه تسویل جهت بررسی کارشناسان ۱۷۰
- پیوست ۲- جدول ارزیابی مولفه‌ها و نشانه‌های واژه خداع جهت بررسی کارشناسان ۱۷۴
- پیوست ۳- جدول ارزیابی مولفه‌ها و نشانه‌های واژه غش جهت بررسی کارشناسان ۱۸۰
- پیوست ۴- جدول ارزیابی گویه‌های پرسشنامه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی جهت بررسی کارشناسان ۱۸۲
- پیوست ۵- پرسشنامه اولیه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی ۲۰۰

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

۱-۱. مقدمه

مفهوم "خود" در روان‌شناسی از موضوعاتی است که پس از یک دوره فراموش‌شدگی نسبی در دهه‌های اخیر، اهمیت یافته‌است. مهم‌ترین و رایج‌ترین اختلالات رفتاری به "خود" نسبت داده می‌شوند، و نه تنها روان‌تحلیل‌گران و انسان‌گرایان، بلکه شناخت‌گرایان و حتی رفتارگرایان نیز، چه در زمینه نظری و چه در کاربردهای بالینی و تربیتی به "خود" توجه می‌کنند (روزنبرگ^۱، ۱۹۸۹). یکی از مفاهیم مرتبط با "خود" که در حال حاضر، مورد توجه روان‌شناسان و به خصوص قلمرو شخصیت قرار گرفته، مفهوم خودفریبی است.

۱-۲. بیان مسئله

مسئله‌ی خودفریبی مسئله‌ای پیچیده و سؤال‌برانگیزی است که با بسیاری از ابعاد اساسی انسان، از جمله بعد آگاهی، انگیزه، اختیار، سعادت و ارزش، مرتبط است (آلستون، ۱۹۸۵). این مفهوم به تازگی، توجه روانشناسی تجربی را به خود جلب کرده است (ویزگینا^۲، ۲۰۱۳)، به گونه‌ای که به عنوان یک موضوع مهم در روان‌شناسی تجربی قلمداد می‌شود (کراگر^۳ و دانیگ^۴، ۱۹۹۹؛ آکرلوف^۱، ۱۹۸۹؛ رابین^۲ و اشراک^۳، ۱۹۹۹).

^۱ Rosenberg, M.

^۲ Vizgina, A.

^۳ Kruger, J.

^۴ Dunning, D.

از طرفی، هنوز اجماعی بر شناسایی و تعیین هویت خودفریبی بین دانشمندان اتفاق نیفتاده و از عناصر متناقض و مبهم محسوب می‌شود (بوید^۵ و یان^۶، ۲۰۱۲) و تاکنون یک مفهوم کلی مورد تأیید در مورد این پدیده ثابت نشده است (ویزگینا، ۲۰۱۳؛ هالن^۷، ۲۰۱۱).

ازلحاظ لغوی، خودفریبی نوعی احساس ناتوانی در تشخیص دقیق محدودیت‌های خود (وندنبوس^۸، ۲۰۰۷)، توسعه مفهوم «خود» کاذب و غیرواقعی (کُرسینی^۹، ۱۹۹۹)، رفتار پنهان‌کننده نقص‌های فرد (ماتسوموتو^{۱۰}، ۲۰۰۹) و متقاعدسازی خود به صحت یک گزاره نادرست و پنهان‌کردن حقیقت از خود است (وون هپل^{۱۱} و تریورز^{۱۲}، ۲۰۱۱) که مانع پذیرش «خود» واقعی می‌شود (ربر^{۱۳}، ۱۹۹۶). همچنین واداشتن فردی، به باور آنچه واقعی نیست یا ارائه نظر و عقیده اشتباه به او، یکی دیگر از معانی خودفریبی محسوب می‌گردد (لانگمن^{۱۴}، ۲۰۰۳).

اما در اصطلاح روانشناسان، برخی این مفهوم را تمایل غیرعمدی به توصیف خود مطلوب می‌دانند (خیمنز^{۱۵} و رویز^{۱۶}، ۲۰۱۴). میتچل معتقد است خودفریبی، پذیرش کورکورانه و بررسی نشده اعتقادی است که جعلی بودن آن واضح است (میتچل^{۱۷}، ۲۰۰۰). همچنین برخی بر این باورند که خودفریبی سعی در انکار، عدم پذیرش و یا غفلت از عقیده‌ی مطابق با واقع و مورد باور نفس است (کلایی، ۱۳۸۹). بعضی از پژوهشگران این مقوله را یک راهبرد عملی قلمداد می‌کنند. در نگاه بانولی

¹ Akerlof, G.

² Rabin, M.

³ Schrag, J.

⁴ Boyd, D.

⁵ Ian

⁶ Hållén, E.

⁷ Vandenbos, G.

⁸ Corsini, R.

⁹ Matsumoto, D.

¹⁰ Von Hippel, w.

¹¹ Trivers, R.

¹² Rebber, A.

¹³ Longman Dictionary of Contemporary English

¹⁴ Jiménez, M.

¹⁵ Ruiz, C.

¹⁶ Mitchell, J.

(۲۰۱۲) خودفریبی یک راهبرد عملی برای حفظ ثبات خود و کسب و حفظ یک باور علیرغم وجود شواهد مخالف است (بانولی، ۲۰۱۲).

خودفریبی یک موضوع قدیمی در فلسفه کلاسیک بوده است (الستر^۱، ۱۹۹۹). مفهوم خودفریبی مربوط به تفکر یونانی هومر و افلاطون است (کوون^۲، ۲۰۰۳) که فی نفسه مورد توجه فلاسفه و موضوع بسیاری از کتاب‌های مهم بوده است (لگنهاوزن، ۱۳۷۴؛ فینگارت^۳، ۲۰۰۰).

رویکردهای مختلفی در روانشناسی به مسئله خودفریبی پرداخته‌اند. (فروید، ۱۹۳۶، فروید^۴، ۱۹۷۱؛ بک^۵، ۱۹۷۵؛ گرینوالد^۶، ۱۹۸۰؛ تریورز، ۲۰۱۱)

اندیشمندان اسلامی نیز، به موضوع خودفریبی در قالب واژه‌های تسویل نفس، مکر نفس، غرور، خداع النفس و غش النفس توجه نموده‌اند؛ از این رو، موضوع خودفریبی در قالب مفاهیم مختلف در منابع اسلامی قابل شناسایی و بررسی است. بر اساس قرآن کریم و روایات، یکی از آفاتی که در زندگی خصوصی و اجتماعی، دامن‌گیر انسان می‌شود و سد مهمی در راه موفقیت اوست، خودفریبی است که قرآن کریم، همواره آن را مورد نکوهش قرار می‌دهد (ر. ک. آل عمران: ۶۹؛ نساء: ۱۱۳؛ انعام: ۲۴؛ بقره: ۹) (پژوهنده، ۱۳۸۳).

بر این اساس، با توجه به نیاز جامعه اسلامی به سنجش مفاهیم روان‌شناختی مبتنی بر فرهنگ دینی و نگرش متمایز اسلام به سازمان روان و دستگاه معرفتی انسان؛ همچنین اهمیت خودفریبی در شخصیت انسان و نیز اشارات مهمی که در منابع اسلامی بر این مفهوم وجود دارد، ساخت یک ابزار معتبر و روا که بتواند این سازه را بر اساس آموزه‌های دینی مفهوم‌سازی و اندازه‌گیری کند، ضرورت می‌یابد و می‌تواند علاوه بر گسترش حوزه‌ی متون دینی و انعکاس قابلیت کاربرد آن در علم روان‌شناسی، مسیر را برای سایر پژوهشگران در زمینه‌های مختلف پژوهشی هموار و نتایج مطلوبی به

¹ Elster J.

² Cowen, T.

³ Fingarette, H.

⁴ Freud, A.

⁵ Beck, A.

⁶ Greenwald, A.

دست دهد؛ بنابراین، مسئله اصلی پژوهش حاضر، تعیین مؤلفه‌ها و تهیه پرسشنامه اولیه‌ی «خودفریبی» بر اساس آموزه‌ها و منابع اسلامی است. از آنجاکه اغلب تحقیقاتی که در این زمینه انجام گرفته است تنها به بخشی از ابعاد خودفریبی پرداخته‌اند و همچنین وابستگی آزمون‌های موجود به فرهنگ و ارتباط بخشی از اطلاعات پایه‌ای آن‌ها با آموزه‌های مسیحیت و یهود، هدف از پژوهش حاضر، علاوه بر دستیابی به تعریف «خودفریبی»، شناسایی مؤلفه‌ها و ساخت پرسشنامه اولیه آن بر اساس آموزه‌های اسلامی می‌باشد تا با فرهنگ ایرانی و سلامی سازگار بوده و آموزه‌های غنی دین اسلام را برجسته نماید.

۳-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

خودفریبی نقش مهمی در حفاظت روانی انسان به عهده دارد (خیمنز و رویز، ۲۰۱۴). پژوهشگران متعددی توهّمات مثبت را در حفظ سلامت روانی و همچنین در توانایی حفظ روابط بین فردی خوب و حس خوب بودن مؤثر می‌دانند. (ژوپلینگ^۱، ۱۹۹۶؛ ملی، ۲۰۰۱؛ تیلور^۲ و براون^۳، ۱۹۹۴؛ تیلور^۴ و هیک^۵، ۲۰۰۷). یکی از فواید خودفریبی، افزایش محسنات اجتماعی مانند خودافزایی است (وون هپل و تریورز، ۲۰۱۱). در مقابل، بسیاری از اختلالات روانی به‌نوعی از این پدیده ناشی می‌شود (نیرگ^۶، ۱۹۹۴؛ سیمس^۷، ۲۰۰۳؛ سومر^۸ و لوبدرلاگ^۹، ۱۹۹۲، تیسدیل^{۱۰}، ۱۹۸۳). خودفریبی مرضی، در بسیاری از اختلالات، خصوصاً در مواردی که خطر بازگشت به اختلال وجود دارد به‌وفور یافت می‌شود. (خیمنز و رویز، ۲۰۱۴).

همان‌طور که اشاره شد، خودفریبی اگرچه در متون اصیل اسلامی مورد اشاره قرار گرفته است، اما به‌صورت یک پژوهش مستقل مورد تحلیل و بررسی نبوده است. (کلایی، ۱۳۸۹)

¹ Jopling, DA.

² Taylor, S. E.

³ Brown, J. D.

⁴ Taylor, R.

⁵ Hick R

⁶ Nyberg, D.

⁷ Sims, A.

⁸ Sommer, V.

⁹ Lob der Lüge, P.

¹⁰ Teasdale, MA.

به‌طور معمول، در آثار روانشناسان ناخواسته یا ناتوانسته اشاره‌ای به آموزه‌های غنی اسلامی در زمینه‌ی خودفریبی نشده است و پژوهشگران اسلامی نیز این مفهوم را یا به‌طور کامل مورد مطالعه قرار نداده و یا از زاویه روان‌شناختی آن را بررسی نکرده و یا صرفاً به جنبه‌های رفتاری این آموزه پرداخته‌اند. از این‌رو این مفهوم نیازمند بررسی‌های جامع‌تر در حیطه منابع اسلامی بوده و تبیین‌های روان‌شناختی دقیق‌تری را می‌طلبد.

بر اساس بررسی‌های محقق تاکنون در ایران نیز مقیاس مستقلی در زمینه خودفریبی مبتنی بر فرهنگ ایرانی اسلامی طراحی و تدوین نشده است. از این‌رو، تلاش برای ساختن ابزاری مستقل و مناسب به‌منظور سنجش خودفریبی از منظر اسلام ضروری به نظر می‌رسد. پژوهش پیش رو می‌تواند ویژگی‌های روان‌شناختی این مفهوم را از منابع اسلامی اکتشاف نموده و خلأ موجود در ابزارهای سنجش خودفریبی را با طراحی و اعتباریابی یک مقیاس اسلامی تا حدودی برطرف کند و زمینه‌ساز پژوهش‌های بعدی باشد.

۴-۱. هدف پژوهش

درواقع این پژوهش دو هدف را دنبال می‌کند. هدف اول، تبیین مؤلفه‌های خودفریبی بر اساس منابع اسلامی بوده، و هدف دوم، ارائه پرسشنامه‌ای است که به‌صورت کمی بتواند مؤلفه‌های خودفریبی را بر اساس معیارهای مستفاد از منابع اسلامی، اندازه‌گیری نماید.

۵-۱. پرسش‌های پژوهش

مؤلفه‌های مفهوم خودفریبی بر اساس منابع اسلامی چیست؟

ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه اولیه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی چیست؟

۶-۱. تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم پژوهش

۱-۶-۱. تعریف نظری

خودفریبی نوعی احساس ناتوانی در تشخیص دقیق محدودیت‌های خود (واندنباس، ۲۰۰۷)، توسعه مفهوم «خود» کاذب و غیرواقعی (گرسینی، ۱۹۹۹)، رفتار پنهان‌کننده نقص‌های فرد (ماتسوموتو،

۲۰۰۹) و متقاعدسازی خود به صحت یک گزاره نادرست و پنهان کردن حقیقت از خود است (وون هپل و تریورز، ۲۰۱۱) که مانع پذیرش «خود» واقعی می شود (ربر، ۱۹۹۶). همچنین واداشتن فردی، به باور آنچه واقعی نیست یا ارائه نظر و عقیده اشتباه به او، یکی دیگر از معانی خودفریبی محسوب می گردد (لانگمن، ۲۰۰۳).

خودفریبی بر اساس منابع اسلامی، نوعی نقص شناختی در فرد است که موجب پنهان شدن حقیقت، ادراک اشتباه، تمایلات انحرافی و یا رفتاری می شود که حاصل آن، درست پنداری نادرست است.

۲-۶-۱ تعریف عملیاتی

عبارت است از نمره به دست آمده آزمودنی ها از پرسشنامه اولیه خودفریبی بر اساس منابع اسلامی.

پرسشنامه^۱: پرسشنامه یکی از ابزارهای رایج تحقیق و روشی مستقیم برای کسب داده های تحقیق است. پرسشنامه مجموعه ای از سؤال ها (گویه ها^۲) است که پاسخ دهنده با ملاحظه آن ها پاسخ لازم را ارائه می دهد. این پاسخ داده مورد نیاز پژوهشگر را تشکیل می دهد. سؤال های پرسشنامه را می توان نوعی محرک - پاسخ محسوب کرد که از طریق آن می توان دانش، علائق، نگرش و عقاید فرد را مورد ارزیابی قرارداد، به تجربیات قبلی وی پی برده و به آنچه در حال حاضر انجام می دهد، آگاهی یافت (سرمد، ۱۳۸۸، ص ۱۴۱).

منابع اسلامی: مقصود از منابع اسلامی در پژوهش حاضر آیات و روایات و ادعیه ائمه معصومین علیهم السلام است.

روایی^۳ و اعتبار^۴

هر ابزار اندازه گیری باید دو ویژگی مهم داشته باشد، روایی و اعتبار.

^۱.questionnaire

^۲.statements

^۳.validity

^۴.reliability

روایی: مفهوم روایی به این پرسش پاسخ می‌دهد که ابزار اندازه‌گیری تا چه حد خصیصه موردنظر را می‌سنجد (سرمد، ۱۳۸۸، ص ۱۷۰، بیابانگرد، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۳۳۵).

اعتبار: اعتبار به این معنا است که یک ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان تا چه اندازه نتایج یکسانی به دست می‌دهد (سرمد و همکاران ۱۳۸۸، ص ۱۶۶). به عبارت دیگر مقصود از اعتبار یک وسیله اندازه‌گیری آن است که اگر خصیصه موردنظر را با همان وسیله یا وسیله مشابه و قابل مقایسه با آن در شرایط مشابه دوباره اندازه بگیریم نتایج حاصله تا چه حد مشابه، دقیق، پیش‌بینی پذیر و قابل اعتماد است (هومن، ۱۳۷۴، ص ۲۲۶).

فصل دوم:

پیشینه و مبانی نظری پژوهش

۲-۱. مبحث اول: خودفریبی در روانشناسی

۲-۱-۱. بررسی تاریخی خودفریبی

خودفریبی یک موضوع قدیمی طرح شده در فلسفه کلاسیک بوده (الستر، ۱۹۹۹) و مربوط به تفکر یونانی هومر و افلاطون است (کوون، ۲۰۰۳)؛ که فی نفسه مورد توجه فلاسفه و موضوع بسیاری از کتاب‌های مهم بوده است (لگنهاوزن، ۱۳۷۴). در ادبیات فلسفی غرب، تعبیر SELF DECEPTION مورد تحلیل قرار گرفته و بحث‌های فراوانی در خصوص آن شده است؛ اما باین حال روش‌ها و دیدگاه‌ها درباره آن بسیار متنوع است. همچنین در تحلیل این مفهوم به موضوعات روانشناسی نیز ارجاع داده شده است (فینگارت، ۲۰۰۰).

اولین گام‌ها در مطالعه علمی درباره خودفریبی، در تبیین‌های فروید (۱۹۳۶) در موضوع مکانیزم‌های دفاعی برداشته شد. پس از فروید، به صورت خیلی محدود بر روی این پدیده، مطالعاتی انجام شد؛ اما پس از سال‌ها، تریورز (۲۰۱۱)، زیست‌شناس تکاملی، یافته‌های تجربی خود در زمینه تبیین خودفریبی که حدود سی سال مطالعه تجربی روی آن انجام داد را منتشر کرد. او عقیده داشت فریب و خودفریبی یک جنبه اساسی ارتباطات در طبیعت است و پنهان کردن حقیقت از خود، عمیق‌تر از پنهان کردن آن از دیگران است (تریورز، ۲۰۱۱). به تازگی این مبحث، توجه روانشناسی تجربی را جلب کرده است (ویزگینا، ۲۰۱۳).

۲-۱-۲. مفهوم شناسی خودفریبی

خودفریبی تحت تاثیر ماهیت خود، یکی از پیچیده‌ترین و ابهام‌انگیزترین واقعیت‌های ذهنی به حساب می‌آید (گلمن^۱، ۱۹۹۶)، به گونه‌ای که در یک بازه زمانی طولانی مدت، به عنوان یک موضوع حدسی، ظنی و جنجالی در روان‌شناسی، زیست‌شناسی و فلسفه‌ی تکاملی بوده است (میژوویچ^۲ و پرلیک^۳، ۲۰۱۰). هرچند پژوهشگران متعددی درباره مفهوم خودفریبی اظهارنظر نموده‌اند، اما تاکنون اتفاق‌نظری در شناسایی و تعیین هویت خودفریبی میان پژوهشگران رخ نداده است و این مفهوم از عناصر متناقض و مبهم محسوب می‌شود (بوید، ۲۰۱۲). همچنین تاکنون یک مفهوم کلی مورد تایید در مورد این پدیده ثابت نشده است (ویزگینا، ۲۰۱۳؛ هالن، ۲۰۱۱).

کلمه خودفریبی متشکل از خود و فریب است؛ لذا در ابتدا لازم است با معانی این مفاهیم در فرهنگ لغات آشنا شده و پس از تصور معنای لفظ «فریب» و «خود»، به مفهوم و ماهیت آن بپردازیم.

۲-۱-۲-۱. واژه‌ی خود

در زبان انگلیسی کلماتی همچون PERSON, THE SELF, identity برای این واژه استفاده می‌شود. اگرچه self در زبان انگلیسی به تنهایی معنا ندارد و همواره باید همراه ضمیر یا اسمی باشد تا معنای واقعی بیابد، اما در فلسفه و روان‌شناسی به معنای هویت، نفس و خود انسان است. (پری^۴، ۲۰۰۶)

۲-۱-۲-۲. واژه فریب

در فرهنگ لغت انگلیسی ذیل واژه deceive، کلماتی چون swindle, mislead, delude, trick ذکر شده است (ویت^۵، ۲۰۱۲). واداشتن کسی به باور آنچه واقعی نیست یا ارائه نظر و عقیده اشتباه به کسی، یکی از معانی فریب محسوب می‌گردد (لانگمن، ۲۰۰۳).

¹ Goleman, D.

² Mijović, D.

³ Prelec, D.

⁴ Perry, J.

⁵ Waite, M.

۳-۱-۲. خودفریبی در لغت

با بررسی معانی لغوی مفهوم Self deception می‌توان به این نتیجه رسید که لغت‌شناسان بیشتر به جنبه‌ی شناختی و رفتاری این مفهوم توجه نموده‌اند و آن را یک پدیده شناختی رفتاری قلمداد می‌کنند. وندنبوس (۲۰۰۷) معتقد است خودفریبی نقص در شناخت محدودیت‌های "خود" است و آن را نوعی احساس ناتوانی در تشخیص دقیق محدودیت‌های خود می‌داند. گرسینی (۱۹۹۹) آن را توسعه مفهوم "خود" کاذب و غیرواقعی عنوان می‌کند. در مقابل، برخی بر این باورند که خودفریبی، رفتار پنهان‌کننده نقص‌های فرد است (ماتسوموتو، ۲۰۰۹) که مانع پذیرش "خود" واقعی می‌شود (ربر، ۱۹۹۶).

۴-۱-۲. خودفریبی در اصطلاح

پژوهشگران، در تبیین این مفهوم، هرکدام از زاویه‌ای خاص به بررسی آن پرداخته‌اند. برخی فریب خود را سازه‌ای شناختی و مرتبط با قلمرو باور معرفی نموده‌اند. عده‌ای بر این باورند که خودفریبی فقط در حوزه رفتار و به‌عنوان یک راهبرد عملی قابل‌بررسی است و برخی دیگر آن را مجموعه‌ای گرایش‌ها، تمایلات و تعصبات روانی قلمداد می‌کنند. در این میان، بعضی نیز خودفریبی را تلفیقی از نقص شناختی، تمایلات و رفتارها می‌دانند؛ که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

بسیاری از محققان بر این باورند که این پدیده با حوزه شناخت و آگاهی مرتبط است و آن را توهمات مثبت می‌پندارند (تیلور^۲ و براون^۳، ۱۹۸۸). کار^۴ (۲۰۰۵) خودفریبی را مجموعه باورهای سازمان‌یافته (اعتقادات منسجم) می‌داند که به ما امکان می‌دهد موقعیت‌هایی را که ممکن است در آن‌ها اطلاعات منفی درباره خود دریافت نماییم؛ پیش‌بینی نموده و سپس راهبردهایی را برای برخورد با آن‌ها تدارک ببینیم. میتچل (۲۰۰۰) می‌گوید: خودفریبی شامل پذیرش کورکورانه و بررسی نشده اعتقادی است که جعلی بودن آن واضح است. در دیدگاه مسیک^۵ و بازرمن^۶ (۱۹۹۶) فریب خود،

¹ Self

² Taylor, S. E.

³ Brown, J. D.

⁴ Carr, A.

⁵ Messick, D.

⁶ Bazerman, M. H.

ناآگاهی از فرایندهایی است که منجر به شکل دادن افکار و قضاوت‌های ما می‌شود. کلایسی (۱۳۸۹) نیز این پدیده را سعی در انکار، عدم پذیرش و یا غفلت از عقیده‌ی مطابق با واقع و مورد باور نفس می‌داند.

اما در دیدگاه پژوهشگرانی که به مرتبط بودن خودفریبی با مقوله رفتار معتقدند؛ این مفهوم، یک کنش و راهبرد عملی برای حفظ ثبات خود، کسب و حفظ یک باور علیرغم وجود شواهد مخالف است (بانولی^۱، ۲۰۱۲).

خیمنز و رویز (۲۰۱۴) خودفریبی را در قلمرو تمایلات و انگیزه‌ها می‌دانند. آن‌ها بر این باورند، این مفهوم، تمایل غیرعمدی به توصیف مطلوب خود است.

همچنین دیدگاه تلفیقی به این پدیده نیز وجود دارد. به این گونه که برخی آن را نتیجه تاثیر تعصبات بر آگاهی و برخی دیگر آن را نتیجه تاثیر عمل ارادی بر باور می‌دانند. به عقیده وون هیپل و تریورز (۲۰۱۱)، فریب خود، مجموعه‌ای از تعصبات روانی برای اولویت دادن اطلاعات خوشایند از ناخوشایند؛ در نتیجه متعادل‌سازی خود به صحت یک گزاره نادرست و پنهان کردن حقیقت از خود است (وون هیپل و تریورز، ۲۰۱۱). آلستون^۲ (۱۹۸۵) نیز آن را یک عمل ارادی برای پرهیز از حقایق نامطلوب می‌داند که موجب غفلت انسان از حقایق یا حتی پیدا شدن باورهای کاذب و انگیزه‌های نامناسب می‌شود.

۵-۱-۲. الگوهای خودفریبی

در برخی پژوهش‌ها، الگوهای مفهومی گوناگونی برای خودفریبی مطرح گردیده‌است. الف) الگوی دوبعدی: در دیدگاه کلاسیک، خودفریبی باید شامل دو بازنمایی جداگانه از واقعیت باشد: حقیقتی که به صورت ترجیحی در ذهن ناخودآگاه ذخیره شده؛ و همچنین مطلب باطلی که در ذهن آگاه اندوخته شده است (وون هیپل و تریورز، ۲۰۱۱). بر این اساس این رویکرد به الگوی دوبعدی از خودفریبی اشاره نموده است که تا حدودی به رویکرد روان‌تحلیل‌گری شباهت دارد.

¹ Bagnoli, C.

² Alston, W.

ب) الگوی دیگر، برانگیختگی توانمندسازها^۱ را حاصل خودفریبی مطرح می‌کند؛ به این صورت که خودفریبی می‌تواند فرد را در چهار حالت توانمند سازد. اولین توانمندی حُسن تعبیر کلام است به این معنی که شخص به وسیله فریب خود، نسبت به اظهارات دیگران نسبت به او، واکنش منفی نشان نداده و تفسیر مثبتی از آن به خود ارائه می‌دهد. توانمندی بعدی سرعت در تصمیم‌گیری است؛ یعنی شخص در مواقعی که دچار تردید در تصمیم‌گیری می‌شود خودفریبی موجب تسریع در انتخاب او خواهد شد. اشتباه در علیت ادراکی سومین توانمندساز حاصل از خودفریبی است؛ به این گونه که شخص در بسیاری از اشتباهاتی که خودش علت آن بوده، به خاطر دوری از سرزنش‌ها و پیامدهای آن، به صورت اشتباه علت را ادراک می‌کند. آخرین توانمندساز ارائه تصویر محدود از خود است که موجب می‌شود شخص با نگاه از زاویه‌ی دیگران نیز با پدیده‌ها روبرو گردد (تنبرانسل^۲ و مسیک^۳، ۲۰۰۴).

ج) پرتی^۴ و میوتو^۵ (۲۰۱۱) معتقدند: سه الگو از فریب وجود دارد: انکار حقیقت به صورت نادرست عنوان نمودن مطالب درست، دفاع و جانب‌داری از غیرحقیقت به صورت درست پنداشتن مطالب غیرحقیقی، و پنهان‌داشتن اطلاعات در مورد درستی یا نادرستی یک چیز. پرتی و میوتو (۲۰۱۱) بر این باورند که خودفریبی فقط در مورد اخیر رخ می‌دهد.

د) الگوی دوگانه بارنس^۶ (۲۰۰۷) در تبیین سازه خودفریبی نیز این گونه است: یکی اینکه شخص به عنوان فریب‌دهنده باید به برخی گزاره‌های نادرست باور پیدا کند و در همان زمان به عنوان فریب‌خورده بر این باور است که آن گزاره درست است؛ و دوم اینکه شخص به عنوان فریب‌خورده، در راهبرد فریبکارانه در نظر گرفته می‌شود و خود به عنوان فریب‌دهنده، می‌داند که این گزاره نادرست است (بارنس، ۲۰۰۷).

¹ enablers

² Tenbrunsel, A.

³ Messick, D.

⁴ Preti, A.

⁵ Miotto, P.

⁶ Barnes, A.

ه) الگوی دیگری که فری^۱ و وولند^۲ (۲۰۱۱) مطرح نموده‌اند ناهمخوانی بین خودپنداره و ادراک توسط دیگران است به این صورت که پردازش گزینشی اطلاعات به‌عنوان یک راهبرد عملی، برای حفظ این نابرابری و ناهمخوانی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۶-۱-۲. مؤلفه‌های خودفریبی در روانشناسی

در بررسی مؤلفه‌های خودفریبی در روانشناسی دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. برخی مؤلفه‌ها ناظر به قلمرو آگاهی، باورهای سازمان‌یافته و تناقض شناختی، برخی مرتبط با اولویت امور خوشایند، تعصبات و تمایلات و برخی نیز به حیطه رفتار فرد مربوط می‌شوند.

استرنبرگ^۳ (۲۰۱۵) هشت مؤلفه برای خودفریبی مطرح می‌نماید؛ ازجمله عدم احساس ندامت در مقابل اشتباهات^۴، ارائه یک تصویر نادرست به دیگران^۵، پنهان کردن ماهیت واقعی از چیزی تا زمانی که نسبت به آن احساس پشیمانی وجود ندارد^۶، متقاعد کردن آگاهانه خود در پاسخ به یک احساس نگرانی^۷، استفاده از زمان (تسویف)/تأخیر انداختن امور^۸، شکاف (نفاق) بین عمل و گفتار^۹، سانسور درونی (اجتناب از تفکر در مورد مسئله‌ای خاص)^{۱۰}، تناقض بین باورها و احتمالاً تناقض بین نگرش به یک عقیده^{۱۱}.

ویزگینا (۲۰۱۳) معتقد است نیاز به تایید؛ که نشانگر تمایل فرد به توصیف بالاتر از خود است (دورویی آگاهانه در پاسخ به ایجاد یک تصویر اجتماعی مطلوب از خود) و تمایل به گزارش مغرضانه‌ی مثبت از خود (تمایل ناآگاهانه به درک مطلوب از خود) شاخصه‌های اصلی خودفریبی

^۱ Frey, U.

^۲ Voland, V.

^۳ Strandberg, H.

^۴ lack of remorse

^۵ show a false picture to others

^۶ hide from self the true nature of things what do not feel remorse for it

^۷ persuading self in response to a felt worry

^۸ established usage of the term

^۹ the split between deed and words

^{۱۰} avoiding thinking about this and that

^{۱۱} contradiction of beliefs, or, possibly, between attitudes to a belief

هستند. از طرفی کویلو^۱ و نور^۲ (۲۰۱۰) اجزای تشکیل دهنده خودفریبی را اطمینان به قدرت خودکنترلی خود، دست کم گرفتن (سبک شمردن) استعداد ابتلای خود به وسوسه، سستی در معیارهای هنجاری (بی خیالی) و تردید در محدوده زمانی معین می دانند.

برخی از محققان، جستجوی مغرضانه اطلاعات {شامل: مقدار جستجو (اولسون^۳ و زانا^۴، ۱۹۷۹)/ جستجوی انتخابی (فری^۵، ۱۹۸۶)/ توجه انتخابی}، تفسیر مغرضانه کلام دیگران، یادآوری اشتباه و توجیه (کوندا^۶، ۱۹۹۰) را از ارکان به وجود آورنده خودفریبی می دانند (وون هیپل و تریورز، ۲۰۱۱).

لینچ^۷ (۲۰۰۹) معتقد است مؤلفه های این مفهوم دروغ به خود، دست کاری و تحریف شواهد، توجیه و جمع آوری انتخابی از شواهد است.

پژوهشگرانی همچون خیمنز و رویز^۸ (۲۰۱۴) نیز بر این باورند مؤلفه های توهمات مثبت شامل ارزیابی بیش از حد مثبت از خود، درک اغراق آمیز از خودکنترلی و خوش بینی غیرواقعی در مورد آینده است.

۷-۱-۲. آسیب شناسی خودفریبی

خودفریبی در حوزه آسیب شناسی روانی نیز قابل طرح است. امروزه، فریب خود به عنوان یک شکل از آسیب شناسی روانی محسوب می گردد؛ زیرا که به طور منظم تولید باورهای غلط در شخص می کند (سیگ^۹، ۲۰۰۱). همچنین ارتباط عمیقی با توهم داشته و در برخی موارد با مصادیق توهم هم پوشی دارد (بین^{۱۰} و فرناندز^{۱۱}، ۲۰۰۹). البته خودفریبی ذاتاً پاتولوژیک نیست و آسیب روانی به حساب

^۱ Kopylov, I.

^۲ Noor, J.

^۳ Olson, J.

^۴ Zanna, M. P.

^۵ Frey, D.

^۶ Kunda, S.

^۷ Lynch, K.

^۸ Ruiz, C.

^۹ Sage, J.

^{۱۰} Bayne, T.

^{۱۱} Fernandez, J.

نمی‌آید (خیمنز و رویز، ۲۰۱۴). برخی خودفریبی را به همراه یک آسیب عصبی تصور کرده (گازانیگا^۱، ۱۹۹۷) و برخی بدون آسیب عصبی قلمداد می‌کنند (کوهن^۲، ۱۹۸۶). وون هپل^۳ و تریورز^۴ (۲۰۱۱) و وارن^۵ (۲۰۱۴) خودفریبی را شاخصه‌ای از عملکرد ضعیف اجتماعی و ضعف سلامت روانی می‌دانند. بعضی از پژوهشگران معتقدند در اختلالات روانی، آنچه در درمان بهتر و مهم‌تر است زدودن تمام عناصر خودفریبی از شخص است (سیرونت^۶ و بلانکو^۷، ۲۰۱۱؛ کربی^۸، ۲۰۰۳؛ ویتکه‌ویتز^۹، مارلات^{۱۰} و واکر^{۱۱}، ۲۰۰۵). دفاع ناسازگار "من"، برای مدیریت استرس و اضطراب، منجر به ایجاد سطوح بالای خودفریبی می‌گردد که این امر علت افزایش تعصب ادراکی و کاهش بینش است (میلون^{۱۲} و لرنر^{۱۳}، ۲۰۰۳). در دیدگاه تکاملی واضح است که مزایای خودفریبی به مقدار مناسب آن بستگی دارد و بیشتر از آن حد، ممکن است در نگاه دیگران به عنوان نامعقول و یا نامتعادل روانی تلقی گردد (کولین^{۱۴}، بلاک^{۱۵} و فوندر^{۱۶}، ۱۹۹۵) و همچنین ممکن است منجر به خودخشنودی و آمادگی ضعیف در مقابله با مشکلات واقعی شود (پولهاس^{۱۷}، ۱۹۹۸). از طرفی با مرتب‌سازی گرایشی اعتقادات، خودفریبی می‌تواند توانایی انتقال پیام فرد را نیز به مخاطره بیندازد (مرسی‌یر^{۱۸}، ۲۰۱۱).

¹ Gazzaniga, M. S.

² Cohen, S.

³ Von Hippel, W.

⁴ Trivers, R.

⁵ Warren, C.

⁶ Sirvent, M.

⁷ Blanco, P.

⁸ Kirby, S.

⁹ Witkiewitz, K.

¹⁰ Marlatt, G.

¹¹ Walker, D.

¹² Millon, T.

¹³ Lerner, M.

¹⁴ Colvin, C.R.

¹⁵ Block, J.

¹⁶ Funder, D. C.

¹⁷ Paulhus, D. L.

¹⁸ Mercier, H.

کاتینگهام^۱ نیز خودفریبی را نوعی اختلال روانی برشمرده و در تعریف زندگی معنادار می‌گوید: زندگی‌ای که در آن فرد (بدون خودفریبی یا دیگر اختلالات روانی) مشغول فعالیت‌های واقعاً ارزشمندی است که بازتاب انتخاب عقلانی او به‌عنوان فاعلی خودمختار است (کاتینگهام، ۲۰۰۳).

۸-۱-۲. رویکردهای روان‌شناختی در خودفریبی

در روانشناسی معاصر، خودفریبی عموماً در دو گرایش مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ رویکرد شناختی که با جزئیات پردازش اطلاعات در طی عمل خودفریبی سروکار دارد؛ و رویکرد شخصیت که بر کشف همبستگی بین خودفریبی، صفات مختلف و مکانیزم‌های دفاعی متمرکز است (ویزگینا، ۲۰۱۳). بااین‌حال با توجه به رویکردهای گوناگون روان‌شناسی می‌توان نوع نگرش به پدیده خودفریبی را با دقت بیشتری مورد مطالعه قرار داد.

۱-۸-۱-۲. رویکرد روان‌تحلیل‌گری

اگرچه فروید به مفهوم خودفریبی به‌طور خاص نپرداخته است (هالن^۲، ۲۰۱۱)، اما از طریق مشاهدات خود، راه‌هایی را که انسان برای حفظ "من" به خودفریبی متوسل می‌شود با عنوان مکانیزم‌های دفاعی توصیف و تبیین نمود (فروید، ۱۹۳۶، فروید، ۱۹۷۱). مکانیزم‌های دفاعی در پی فروزون‌خواهی بن و تکانه‌های ناهشیار و ناخواستنی‌اش، فعال می‌گردند و هدف آن‌ها کاهش اضطراب برآمده از چنین جنبشی، یا مهار آن و یا برآوردن تمنای بن به طریق مدارا می‌باشد (فروید، ۱۹۳۸؛ میلر^۳، ۲۰۰۲؛ کاسلو^۴، ۲۰۰۲؛ پروین^۵، ۲۰۰۵). رایج‌ترین راهبردهای روانی مورد استفاده برای حفاظت از خود، از میان اطلاعاتی که ممکن است به "من" صدمه بزند را انکار، دلیل‌تراشی، فرافکنی، پسرفت و جابجایی عنوان می‌کنند. خصوصیات مشترک تمام این مکانیزم‌های دفاعی، ناخودآگاه بودن؛

¹ Cottingham, J.

² Hållén, E.

³ Miller, P.H.

⁴ Kaslow, F.W.

⁵ Pervin, L.